

Overheid, taalbeleid en tekstwetenschap

Renkema, Jan

Published in:
Overheidsbemoeyenis

Publication date:
1982

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Renkema, J. (1982). Overheid, taalbeleid en tekstwetenschap. In G. M. van Veldhoven, & E. M. H. Hirsch Ballin (Eds.), *Overheidsbemoeyenis: Opstellen uitgegeven ter gelegenheid van het 11e lustrum van de Katholieke Hogeschool te Tilburg* (pp. 233-247). Deventer: Kluwer.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright, please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

J. RENKEMA

OVERHEID, TAALBELEID EN TEKSTWETENSCHAP

Wanneer men de media heeft bijgehouden op 'taalpolitieke' kwesties, dan zullen berichten over het Taalunie-verdrag tussen Nederland en België of een ministerieel rapport over moedertaalonderwijs niet helemaal onbekend zijn. De overheid treft af en toe maatregelen inzake taalkwesties.

In het eerste deel van dit artikel wordt het taalbeleid van de overheid van kritisch commentaar voorzien. Uiteraard kan niet alles aan bod komen. Het overheidsbeleid ter stimulering van streektalen (bijvoorbeeld: Fries in het onderwijs) en het beleid voor leerstoelen Nederlands aan buitenlandse universiteiten blijven hier buiten beschouwing.

In het tweede deel van het artikel wordt een bepaald facet van overheids-taalbeleid bekeken vanuit tekstwetenschappelijk perspectief. Tekstwetenschap, een nog jonge discipline binnen de taal- en literatuurwetenschap, houdt zich globaal gezegd bezig met taaluitingen van meer dan een zin waarbij, op basis van de vorm en de structuur van een tekst, verschijnselen worden bestudeerd die te maken hebben met de manier waarop een tekst functioneert, bijvoorbeeld wat de auteur ermee wil uitdrukken en hoe de lezer met die informatie aan het werk gaat. Deze omschrijving is verre van volledig (tekstwetenschap houdt zich bijvoorbeeld ook bezig met gespreksanalyse), maar gezien de aard van deze bijdrage – een artikel voor een breed publiek – zie ik af van verdere precisering. Voor een nadere oriëntatie zij verwezen naar Van Dijk (1978).

Het facet van overheids-taalbeleid dat in dit artikel nadere aandacht krijgt, heeft te maken met de communicatie tussen overheid en burger. Gezien de beschikbare ruimte blijft het hier bij een ruw overzicht en het aangeven van wegen voor verder onderzoek. Wel worden de problemen geconcretiseerd aan de hand van overheidsteksten uit de regio Midden-Brabant.

1. DIRIGISME ZONDER INZICHT

1.1. *Spellingvoorschriften*

In 1954 verscheen de Woordenlijst van de Nederlandse Taal, samengesteld door een commissie van deskundigen in opdracht van de Nederlandse en de Belgische regering. Deze gezamenlijke onderneming bleek, althans in kwantitatief opzicht, een succes: per jaar gaan er nog ruim 20.000 exemplaren over de toonbank. De Woordenlijst – beter bekend als het Groene Boekje – is de spellinggids geworden. Gelukkig heeft de overheid zich actief getoond in een van de weinige taalkwesties waar zij regelend kan optreden, namelijk de uniformering van de geschreven taal.

Toch voldoet deze Woordenlijst niet. De voorgestelde spelling is niet consequent en laat veel variatie toe. Een gevolg hiervan is dat zelfs in overheidsstukken de officiële spellingvoorschriften niet meer worden nageleefd. N.B. Het gaat hier om officiële richtlijnen. Bij Koninklijk Besluit van 23 augustus 1955 (Staatsblad 388) is bepaald dat de Woordenlijst dient te worden gevolgd.

De problemen met het Groene Boekje kunnen het best geïllustreerd worden aan de hand van de c/k-kwestie. Wanneer we *fotocopie* opzoeken, zien we daarachter *ook fotokopie*, achter *copie* staat echter *zie kopie*. Wat is hier aan de hand? De Woordenlijst maakt onderscheid tussen een voorkeurspelling en een toegestane spelling. ‘zie’ wil zeggen ‘voorkeur’ en ‘ook’ betekent ‘toegestaan’. Terzijde: het mooiste voorbeeld is *cothurn*, een oud woord voor toneellaars dat merkwaardigerwijs ook is opgenomen. De taalgebruiker krijgt de keus tussen zeven schrijfwijzen: *cothurne*, *coturne*, *coturn*, *koturn*, *kotur- ne*, *kothurn* en *kothurne*.

Twee anekdotes maken duidelijk hoe we aan de c/k-kwestie zijn gekomen.

Anekdote 1. Toen de commissie van Belgische en Nederlandse deskundigen in de jaren na de oorlog aan het werk ging, bleek al spoedig dat de discussie over c of k sterk emotioneel gekleurd was. Vele Nederlanders hadden in de jaren '40-'45 een hekel gekregen aan de k van de Deutsche Kulturkammer. Geef ons maar de c, zei men in het Noorden. Nee, volstrekt niet, zeiden de Vlamingen, die c is ons veel te Frans. Juist door de taal moeten wij laten zien hoe ver we van de Walen af staan. Gevolg: een compromis, nu eens c, dan weer k, maar als c won moest k natuurlijk wel mogelijk blijven, en omgekeerd.

Anekdote 2. In de talrijke commissievergaderingen kwam het wel eens voor dat een lid niet goed oplette. En soms was er ook wel eens iemand afwezig. Bijgevolg vergat men af en toe eerder gemaakte afspraken. Bij *copie* besloot men voorkeur te geven aan *kopie*, maar toen men onder f was aangekomen bij *fotoc/kopie* vergat men consequent te zijn. Vandaar nu als voorkeurspelling *kopie* naast *fotocopie* en als toegestane spelling *copie* naast *fotokopie*. Andere voorbeelden zijn *quantum* naast *kwantiteit*, *criticus* naast *kritiseren*, *coloratuur* naast *koloriet*, en *catastrofe* naast *katalysator*. Bij het laatste voor-

beeld kan nog als bijzonderheid worden vermeld dat *catastrofe* wel met een *k* mag, maar dat ons niet de mogelijkheid van de *c* wordt gegund bij *katalysator*.

Uiteraard kwamen er kritische reacties op de mogelijkheid een 'toegestane' spelling te hanteren naast de voorkeurspelling. Nederland is een van de weinige landen waar deze mogelijkheid bestaat! Hoe moet bijvoorbeeld een moedertaaldocent zich opstellen? Wanneer moet een vorm fout worden gerekend? In 1955 heeft de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen aan de scholen een advies gegeven over de ongelijkwaardige dubbelvormen van een aantal bastaardwoorden. Het gaat hier om niet-Nederlandse woorden (vergeleek de voorbeelden hierboven) met een verwijzing 'zie' naar de voorkeurspelling en 'ook' naar de nevenvorm:

'Voor wat deze woorden betreft, wordt de voorkeurspelling gevolgd. Het gelijkmatig gebruik van de andere spelling wordt echter niet als fout aangemerkt.' (zie *De Spelling van de Nederlandse taal* 1975: 56). Maar gelijkmatig wil dan zeggen dat we krijgen: *koepon* – *couperen*; *kanonizeren* – *canon*; *queue* – *kiet*; enz. enz. Terecht zal de moedertaaldocent de schouders ophalen over zo'n advies. Het is pijnlijk om te moeten vaststellen dat een instantie die zo weinig inzicht toont, toch meent adviezen te moeten uitbrengen! Tot slot nog een voorbeeld naar aanleiding van een andere detailkwestie: het gebruik van hoofdletters bij landennamen en afleidingen daarvan. In 1980 heeft het Ministerie van Onderwijs een Lijst van Landennamen gepubliceerd. Een handige brochure voor iemand die wil weten hoe je 'Ecuador' schrijft en hoe de inwoners van dat land heten (*ecuatoranen*). Engeland of (Groot)Britannië staat er niet in, maar dat zal wel een vergissing zijn. Opvallend in deze lijst is dat de namen van de inwoners met een kleine letter worden geschreven. Dus er is geen onderscheid meer tussen een inwoner van de Dominicaanse Republiek en een lid van de dominicaner orde. Ach, zo erg is dat nu ook weer niet: het zal zelden voorkomen dat een dominicaan dominicaan wordt. Maar wel vervelend is het volgende. In de hierboven genoemde Woordenlijst van de Nederlandse taal – uitgegeven onder verantwoordelijkheid van hetzelfde Ministerie – wordt onder bescherming van een K.B. geadviseerd (pag. LXIX) met een hoofdletter te schrijven: 'afleidingen van eigennamen die nog duidelijk aan het door het grondwoord aangeduide eigennaamsbegrip doen denken...'. Bij voorbeeld 'Drents', 'Zweeds'. In de Lijst van Landennamen wordt zonder enige argumentatie afgeweken van deze regel die al algemeen is ingeburgerd. Nu staat in het Ten Geleide bij deze brochure wel dat het gaat om een deelrapport met een aanbeveling die in strijd is met de Woordenlijst der Nederlandse Taal, maar waarom dan zo'n brochure officieel verspreiden? Zoiets schept onnodige verwarring. De verantwoordelijke ambtenaren zouden er goed aan doen alleen adviezen naar buiten te brengen die harmoniëren met eerder gegeven richtlijnen.

Gelukkig zijn er ook belangrijker kwesties dan *c* of *k*, en grote letter of kleine letter. Wij verlaten het terrein van de spelling om commentaar te geven op een bij uitstek taalpolitieke kwestie.

1.2. De Taalunie

Op 9 september 1980 hebben Nederland en België een verdrag gesloten dat tot doel heeft: 'de integratie van Nederland en de Nederlandse gemeenschap in België op het gebied van de Nederlandse taal en letteren in de ruimste zin.' Over dit verdrag – het voorontwerp dateert van 1976 – is uitgebreid gediscussieerd in het maandblad *Onze Taal*, (1977 en 1978); veel materiaal is verzameld in het Algemeen-Nederlands archief, studies en documenten van het Algemeen-Nederlands Congres, jaargang 1, nr. 1b en nr. 7. Een van de opvallendste trekjes in de discussie is, dat in Nederland amper enthousiasme bestaat over dit verdrag.

Een verklaring hiervoor zou gevonden kunnen worden in het dirigistische karakter van het Taalunie-verdrag zoals dat tot uitdrukking komt in art. 4 van dit verdrag. Hier staat namelijk een uiterst merkwaardige passage: 'De Hoge Verdragsluitende Partijen besluiten tot (...) het gemeenschappelijk bepalen van de officiële spelling en spraakkunst van de Nederlandse taal...!'

De overheidsbemoeienis inzake spelling is al aan de orde geweest. Hier wil ik alleen ingaan op de merkwaardige houding die spreekt uit de zinsnede 'het gemeenschappelijk bepalen van de (officiële) spraakkunst'. Denkt u zich dat eens in! In de taalwetenschap gebruikt men nu liever de term *grammatica*, waarmee men het regelsysteem van de taal bedoelt. De overheid acht zich dus in staat tot het bepalen van dit regelsysteem. Bijvoorbeeld wanneer u 'keuzes' gebruikt in plaats van 'keuzen' of 'hun hebben' voor 'zij hebben', kan de overheid een uitspraak doen over de meest wenselijke vorm op grond van het taalsysteem! De opstellers van het verdrag hebben helaas over het hoofd gezien dat het taalsysteem zich weinig gelegen laat liggen aan regels van bovenaf en dat de spraakkunst of de *grammatica* zich nu juist bezighoudt met het beschrijven van de regels die ten grondslag liggen aan taalgebruik. Uit deze opvatting spreekt een overheidsdirigisme, dat te vergelijken valt met een K.B. betreffende de maximumhoogte van bomen. Nu kan men tegenwerpen dat 'bepalen' in art. 4 van het Taalunie-verdrag niet bedoeld is in de zin van voorschrijven maar 'door waarneming vaststellen' betekent, zoals in de scheikunde waar de samenstelling van stoffen wordt 'bepaald'. Hiertegen pleit echter de combinatie van spelling en spraakkunst; want bij spelling gaat het juist om voorschrijven. Overigens heeft ook de Minister van Onderwijs met zoveel woorden erkend dat de passage over het bepalen van de spraakkunst fout is (zie de Handelingen van de Eerste Kamer van 23 juni 1981) door te zeggen 'dat de indruk zoals die met de formulering van de wettekst wordt gewekt wellicht iets te sterk is en dat er eerder moet worden gesproken van het stellen van voorbeelden dan van het stellen van normen in dit verband.'

* Ik citeer uit het Tractatenblad 1980, nr 147; in het Ontwerp voor een Nederlandse Taalunie werd gelukkig niet gesproken over het bepalen van de spraakkunst. Het blijft een raadsel hoe deze opmerking in het uiteindelijke verdrag is terechtgekomen.

Wat is nu aangetoond met dit detailvoorbeeld over een ongelukkige formulering? Uiteraard niet dat het Taalunie-verdrag zinloos zou zijn, maar wel dat de Hoge Verdragsluitende Partijen op dit punt niet gehinderd worden door taalkundig inzicht. Het is pijnlijk om te moeten constateren dat kennelijk niemand van de hoge ambtenaren op het idee is gekomen advies in te winnen bij de Vlaamse en Nederlandse Letterenfaculteiten. Misschien zou men er – na een smalle maatschappelijke discussie – ook in een eerder stadium al achter zijn gekomen dat er in Vlaams sprekend België veel meer enthousiasme is voor de Taalunie dan in Nederland en dat de vaak denigrerende houding van Noord jegens Zuid niet valt te veranderen door hol dirigisme in de vorm van zo'n weinig zeggende bepaling. Kennelijk is niemand op het idee gekomen om de integratie te bevorderen van onderen af door bijvoorbeeld uitwisseling van scholieren en studenten. Minder kostbaar, minder omslachtig, veel effectiever en een betere basis voor een hoog verdrag.

De kontekst van dit artikel lijkt mij uiterst geschikt om te benadrukken dat de Letterenfaculteit i.o. te Tilburg hierin een belangrijke rol kan spelen: de Vlaamse universiteiten zijn dichter bij dan sommige Nederlandse. Maar ik vrees dat buitenstaanders zullen denken dat dit een activiteit voor culturele minderheden gaat worden. Waar het om gaat, is dat dit verdrag pas effect kan sorteren wanneer de taalattitude van Noord jegens Zuid verandert (zie ook Renkema 1981b). Voorlopig geeft de volgende dialoog, gepubliceerd in *De Standaard* (29-01-1982) de situatie het best weer.

STAALUNIE

Telefoon met de Nederlandse Rijksvoorlichtingsdienst in Den Haag.

– Of u iets meer kan vertellen over de plechtigheid, aanstaande woensdag in de Ridderzaal, in verband met de Nederlands-Belgische Taalunie.

– De Staalunie, zei u?

– Nee, ik had het over de Nederlands-Belgische Taalunie.

– O, u bedoelt de Metaalunie?

– Eigenlijk niet, nee.

– Wilt u uw vraag nog eens rustig herhalen...

Niets is wonderzoet als de Nederlandse Taal – met of zonder Unie.

Het vervolg van het verhaal leerde dat de Vriendelijke Voorlichter, na grondig overleg met zijn chef, met zijn hele Voorlichtingsdienst nog nooit van ene Taalunie had gehoord.

1.3. Moedertaalonderwijs

Vrij algemeen – om niet te zeggen modieus – zijn klachten van het volgende type: 'studenten in het wetenschappelijk en hoger beroepsonderwijs hebben onvoldoende vaardigheid om zich mondeling of schriftelijk uit te drukken.'

Ook deze doet het altijd: 'sollicitanten kunen geen behoorlijke sollicitatiebrief meer schrijven.' Het moedertaalonderwijs heeft het zwaar te verduren. Meestal echter blijven discussies hierover in klaagzangen steken. Het discussiepeil kan het best geïllustreerd worden aan de hand van het volgende voorbeeld. Anderhalf jaar geleden werd in de pers ruime aandacht besteed aan een opmerking van het hoofd van de studentenadministratie van de Vrije Universiteit. 'Met de taalvaardigheid van de Nederlandse student is het bedroevend gesteld' zo vatte het afdelingshoofd z'n bevindingen samen. Na enige discussie kwam er een krantenlezer aan het woord die de klager wees op een fout, namelijk de contaminatie van 'iets is bedroevend' en 'met iets is het droevig gesteld'. Einde discussie.

De overheid is helaas niet zo voortvarend in het ontwikkelen van een beleid dat erop gericht is om – laat ik het nu maar eens ambtelijk zeggen – een platform te realiseren waar een discussie geëntameerd kan worden over moedertaalonderwijsvernieuwingstendenzen en innoverende primaire tot kwartaire sectorwensen.

Er bestaat een Stichting Leerplan Ontwikkeling met een adviescommissie voor de leerplanontwikkeling moedertaal (de Aclo-M). In 1978 bracht deze Aclo-M – al sinds jaren 'in oprichting' – een advies uit over het grammatica-onderwijs in de lagere school. Nog voor het rapport was uitgebracht verschenen in de pers al negatieve commentaren. Toch zei de Adviescommissie eigenlijk niet meer dan 'dat het traditionele grammatica-onderwijs alleen recht van bestaan kan hebben ten behoeve van taalonderwijs in ruime zin...'. Het rapport eindigde met: 'geen begrippen en/of termen om zichzelf wil, maar altijd in functie van en onmiddellijk verbonden met andere belangrijke aspecten van taalonderwijs, en niet met behulp van oefjes aangeleerd.' Toch geen uitspraken om wakker van te liggen. De discussie indertijd in de pers bewijst maar weer hoe gevoelig kwesties als deze liggen.

Sinds kort is er weer een nieuw rapport dat te maken heeft met taalbeleid van de overheid. Het gaat hier niet om het tweede rapport van de Aclo-M 'Over onderwijs in taalbeschouwing' dat in de pers merkwaardig weinig aandacht heeft gekregen, maar het betreft een verkennende nota over het moedertaalonderwijs – in 1981 onder gezag van de Minister van Onderwijs gepubliceerd met als titel 'Er wort steeds meer fout gesproken'.

Naar aanleiding van klachten van kamerleden en werkers uit het onderwijsveld over tekorten in de beheersing van de moedertaal schrijft de Minister in het 'Woord vooraf': 'Aangezien althans een deel van de klachten zich liet vertalen in kritiek op de kwaliteit van het onderwijs heb ik het tot mijn taak gerekend er aandacht aan te schenken. Daar komt bij dat ik de beheersing van het Nederlands van fundamentele betekenis acht voor ieder die deelneemt aan scholings- en vormingsprocessen en aan onze democratische samenleving in het algemeen.'

Eindelijk eens een taalpolitieke uitspraak. Maar helaas, deze verkennende nota onder een misleidende titel (het gaat hier niet om de spelling) brengt

slechts een verkenning van wat al verkend is. Er worden enkele overoude klachten geïnventariseerd en er worden enkele ontwikkelingen gesignaleerd die allang hebben plaatsgevonden. De conclusie is zeer ontmoedigend (pag. 38 van de nota): Laat de minister een commissie instellen die de eisen van de verschillende maatschappelijke sectoren inventariseert (alweer?), die de huidige doelstellingen in het moedertaalonderwijs beschrijft, en op basis hiervan advies geeft over doelstellingen van het moedertaalonderwijs en over de gevolgen van deze doelstellingen. De commissie dient zo breed mogelijk te worden samengesteld, enz., enz.

Gelukkig bestaat er sinds kort een gevleugeld woord om ons commentaar samen te vatten: 'Beste man, zo gaat het niet!' De kloof tussen het onderwijs en het beroepenveld wordt steeds groter, en dan weer een commissie? In het rapport staat op pag. 34: 'Het is jammer, dat de kritiek van personen buiten het onderwijs tot nu toe slechts zelden heeft geleid tot een meer dan oppervlakkige discussie.' Juist dit is de crux. Uiteraard komen in die brede commissie 'vertegenwoordigers van de maatschappij' maar ook zo is er nog geen garantie voor een vruchtbare discussie. Laten eerst de vertegenwoordigende instanties uit overheid en bedrijfsleven maar eens over de brug komen met hun wensen ten aanzien van moedertaalonderwijs. Laat eerst eens duidelijk worden waaraan behoefte is. – Maar dit gaat de commissie toch doen? Formeel wel, inderdaad. De contacten evenwel tussen onderwijs en personen buiten het onderwijs zijn zo gering dat niet te verwachten valt dat uit deze inventarisatie meer komt dan: 'netjes schrijven zonder spelfouten', 'doelmatig formuleren' en nog wat klein stukwerk over 'uitspraak'. Het gaat erom dat precies bekend wordt wat iemand met een bepaalde opleiding geacht wordt te kunnen doen. Eigenlijk zou elke docent daartoe een stage moeten lopen in het beroepenveld van zijn leerlingen, en daarbij ook kennis moeten nemen van de bijscholing die bedrijven aan aankomende medewerkers geven. Helaas is dit nog niet mogelijk. Maar in elk geval moeten nu alvast contacten worden gelegd met functionarissen bij overheid en bedrijfsleven en met externe bureaus om na te gaan welke bijscholingscursussen worden gegeven aan nieuwe medewerkers. Pas dan kan er, op basis van 'wensen uit het veld', een vruchtbare discussie ontstaan over de haalbaarheid van die wensen binnen het moedertaalonderwijs. Voor zo'n marktonderzoek behoeft je geen brede commissie in te stellen.

1.4. Communicatie overheid-burger

Sinds 1 mei 1980 is de Wet openbaarheid van bestuur (de WOB) van kracht. In artikel 2 van deze wet wordt ten aanzien van de actieve informatieplicht van rijk, provincie en gemeente bepaald dat de minister uit eigen beweging informatie verschaft over het bestuursbeleid zodra dit in het belang is van een goede en democratische bestuursvoering. Uit de memorie van toelichting

blijkt dat dit artikel ook bedoeld is om ervoor te zorgen dat de te verstrekken informatie terecht komt bij de belanghebbende en belangstellende burgers. Ruim een jaar later echter komt een evaluatiecommissie – ingesteld op grond van art. 5 van dezelfde wet – tot de conclusie dat er tot nu toe geen sprake is geweest van een concrete beleidswijziging gericht op verruiming van openbaarheid.

In de discussies rond dit wetsontwerp is amper de vraag aan bod geweest hoe informatie zodanig geformuleerd kan worden dat burgers er iets mee kunnen doen, of anders gezegd: welke eisen er gesteld moeten worden aan de communicatie tussen overheid en burger. Dit is overigens niet zo verwonderlijk, want deze vraag over 'begrijpelijke taal' is bijzonder lastig. In de wetenschappen die zich bezighouden met informatieverwerking (vooral: voorlichtingskunde en tekstwetenschap) is men nog lang niet toe aan de beantwoording van deze vraag. Zie bijvoorbeeld het artikel over leesbaarheidsformules van de werkgroep begripelijkheidsonderzoek (Stichting Onderzoek Massacommunicatie).

Maar toch blijft het opmerkelijk dat er geen kritiek kwam op de notie 'informatieverschaffing', terwijl op tal van andere vaagheden in de WOB wel commentaar is geleverd; bijvoorbeeld dat een overheidsorgaan informatie verschaft, zodra het in het belang is van een goede en democratische bestuursvoering, terwijl nergens duidelijk wordt gemaakt wanneer iets 'in het belang van een goede en democratische bestuursvoering' is.

In de discussie over de communicatie overheid-burger zijn drie aspecten zeer opvallend:

1. Klachten over onbegrijpelijke taal in overheidsstukken zijn de laatste jaren gemeengoed geworden. Elders heb ik al een overzicht van de klachten gepubliceerd (Renkema 1981a). Ik volsta hier met één voorbeeld: een krantartikel van Ton de Jong in het Nieuwsblad van het Zuiden van 14-11-1981, waarin gesproken wordt over 'gigantisch onwerkbaar papierlawines', 'elitair woordgebruik', 'moeilijke taal', enz. enz.
2. Tot nu toe is nauwelijks onderzoek verricht naar factoren die begripelijkheid positief beïnvloeden. Een uitzondering maak ik hier voor het onderzoek naar de voorlichtingsfolders over de individuele huursubsidie (Steehouder en Jansen, 1981). In dit onderzoek is een poging gedaan herschreven teksten te onderzoeken op begripelijkheid voor ontvangers, uitgaande van de vaststelling dat waarschijnlijk slechts 4 procent (!) van de Nederlanders in staat is om, met behulp van de originele voorlichtingsfolder over individuele huursubsidie, te bepalen of men in aanmerking komt voor deze subsidie, en zo ja op welk bedrag men dan recht heeft.
3. Ambtelijke pogingen om stukken begripelijker te maken – overheidsdiensten zijn heel gevoelig voor kritiek op taalgebruik – blijven meestal steken in adviezen over kortere nota's, kortere zinnen en het vermijden van vaktermen.

De vaststelling, dat we hier met belangrijke problemen te maken hebben die

met spoed een oplossing behoeven, is niet meer dan het intrappen van een open deur. Maar tot nu toe zijn bijna alle pogingen tot oplossing mislukt. Dit komt voornamelijk doordat de problemen ingewikkelder zijn dan veelal wordt gesuggereerd. Toch is een gedeelte van de problemen wel degelijk oplosbaar wanneer er een nauwere samenwerking tot stand komt tussen de overheid en het universitaire bedrijf. Opvallend is dat tot nu toe nauwelijks een poging is ondernomen de kennis en ervaring van secties taalbeheersing, psycholinguïstiek, voorlichtingskunde en tekstwetenschap nuttig te maken voor het algemeen belang.

2. TAALBELEID EN TEKSTWETENSCHAP

In het tweede deel van dit artikel wil ik graag de mineurtoon laten varen, en een bijdrage leveren aan interdisciplinaire samenwerking tussen Hogeschool en Overheid inzake taalbeleid. Ik beperk mij tot het laatste, mijns inziens het belangrijkste maar ook het moeilijkste, onderdeel over de communicatie overheid-burger. Ten aanzien van de spelling, het Taalunie-verdrag en het moedertaalonderwijs heb ik hierboven al suggesties gedaan. Aan de hand van overheidsteksten uit Midden-Brabant wil ik graag enkele aspecten van begrijpelijk taalgebruik en aanvaardbare communicatie de revue laten passeren.

In de drie voorbeelden hieronder wordt vooral aandacht besteed aan de manier waarop de tekst functioneert tussen auteur(s) en lezer(s). Dit houdt in dat andere belangrijke aspecten, zoals woordgebruik en zinsbouw slechts zijdelings aan bod komen. Dit is niet toevallig. Steeds meer komt men tot het inzicht dat het vereenvoudigen van woorden of het vergemakkelijken van zinnen nog geen begrijpelijker taalgebruik oplevert (zie Schulz von Thun 1982 en Renkema 1982). De (overmatige) aandacht voor woorden en zinnen valt wel te verklaren, want over de opbouw van een tekst of het functioneren ervan zijn – gezien de huidige stand van onderzoek – slechts zeer globale uitspraken te doen. De voorbeelden in deze paragraaf moeten dan ook gelezen worden als aanzetten voor verder onderzoek.

2.1. *Communicatie is meer dan woordgebruik*

In 1978 verscheen het *Sociaal-Economisch Rapport over Midden-Brabant*, een bijdrage aan de periodieke rapportage van de Beleids Overleg Commissie voor Sociaal-Economische Planning in Midden-Brabant. In dit rapport van 73 pagina's worden, na een beschrijving van de situatie in Midden Brabant, knelpunten gesignaleerd en maatregelen bepleit om die knelpunten op te lossen. Kennelijk vond de commissie dat het rapport toelichting behoefde, want er werd een verklarende woordenlijst toegevoegd van twintig termen. Ik geef vier voorbeelden:

- geboorte-overschot: verschil tussen het aantal geboorten en het aantal sterfgevallen
- infrastructuur: het stelsel van wegen, waterwegen, spoorwegen, pijpleidingen, enz.
- speerpunten: commercieel gezonde activiteiten gebaseerd op recente technische en/of marktinzichten
- stuwend: qua groei en afzet niet aan de omvang van de plaatselijke bevolking gebonden. Stuwende activiteiten beïnvloeden via het inkomen dat zij doen ontstaan, het niveau van de verzorgende activiteiten.

Ik ga nu niet in op de vraag of de beschrijvingen juist zijn of op de onvolledigheid van de verklarende woordenlijst. (Als geboorte-overschot wordt opgenomen mag 'tangent', gebruikt op pagina 51 van het rapport, ook wel worden uitgelegd.) Waar het mij hier om gaat, is het nut van zo'n lijst. De lijst wekt de indruk dat de samenstellers van het rapport zich moeite getroost hebben om het rapport zo toegankelijk mogelijk te maken. Meestal beperkt men zich dan tot het verklaren van woorden in de veronderstelling dat een tekst daardoor begrijpelijker wordt.

Bij begrijpelijke taal echter gaat het altijd om 'begrijpelijk voor wie?' Pas dan beginnen de moeilijkheden. Gelukkig is bij dit sociaal-economisch rapport precies bekend wie de ontvangers zijn. Op het titelblad staat de doelgroep vermeld: 'de Minister van Economische Zaken, de Minister van Sociale Zaken, het bestuur van de Provincie Noord-Brabant, de gewestbesturen in Midden-Brabant, de organisaties uit het bedrijfsleven in Midden-Brabant, alsmede de besturen van de Gemeente Tilburg en Waalwijk.' Het zou pijnlijk zijn als voor deze doelgroep woorden als 'infrastructuur' en 'stuwend' verklaard moeten worden.

Nu kan men tegenwerpen dat de commissie die het rapport samenstelde, een bredere groep lezers voor ogen had, bijvoorbeeld voorlichtingsfunctionarissen, journalisten en belangstellende burgers. Maar ook dan is het zeer de vraag of men kan volstaan met het verklaren van enkele woorden. Beter is dan een samenvattend overzicht van de belangrijkste knelpunten met de voorgestelde maatregelen, opdat de lezer zich snel een oordeel kan vormen. (In het rapport worden wel algemene knelpunten genoemd, maar die hebben enkel betrekking op aspecten van informatievoorziening.) Maar belangrijker is nog het volgende. Bij het verduidelijken van een tekst beperkt men zich meestal tot woordkeus en af en toe zinsbouw, terwijl de ontvangers van de tekst volstrekt buiten beschouwing worden gelaten. Wanneer de samenstellers meer aandacht willen besteden aan de begrijpelijkheid van hun tekst dan is het beter om voor een volgende rapportage over de sociaal-economische situatie een onderzoek te doen naar de lezers uit deze nauwkeurig omschreven doelgroep. Als dan bijvoorbeeld blijkt dat de meeste lezers slechts tien minuten aan het rapport kunnen besteden en alleen inzicht willen hebben in het waarom en de haalbaarheid van de voorgestelde maatregelen, dan hebben de samenstellers

enig houvast voor de opzet van hun rapport. Op grond van zo'n onderzoek is het mogelijk de tekst een betere plaats te geven in de communicatie tussen auteurs en lezers. Het zal duidelijk zijn dat we dan het niveau van het verklaren van enkele woorden overstijgen en aandacht moeten besteden aan de tekststructuur en de functie van een nota.

2.2. De functie van een nota

Als tweede voorbeeld neem ik de nota's over de *Openluchtrecreatie* in de stadsgewesten Tilburg en Waalwijk. Met deze notaserie heb ik het mezelf niet gemakkelijk gemaakt; ik had ook het Distributie Planologisch Onderzoek kunnen kiezen: een serie rapporten (kosten f 700.000!) waarin staat op welke plaatsen in het gewest te veel of te weinig winkels staan. Het betreft hier helaas een studie waarmee niemand iets schijnt te kunnen doen, omdat de overheid geen winkels kan sluiten of verplaatsen.

Ik heb de notaserie Openluchtrecreatie (kosten f 300.000; oplage 500) uitgekozen omdat hier alle mogelijke moeite gedaan is om het geheel begrijpelijk en overzichtelijk te houden. De serie bestaat uit een Voorstudie als achtergrondrapport, een Ontwerp Basisplan, een Samenvatting, en een Rapportage van de Inspraak. Eind 1981 vond de besluitvorming in de afzonderlijke gemeenteraden plaats. Op basis van een nota van aanvullingen en wijzigingen is in het voorjaar van 1982 het basisplan vastgesteld door de Gewestraden.

Dat de samenstellers van de notaserie oog hebben gehad voor de lezers mag blijken uit het volgende. Hoewel een aparte samenvatting niet was gepland, is deze op eigen initiatief toegevoegd! De meeste passages zijn achteraf herschreven waarbij begrippen zijn verduidelijkt op basis van commentaar van niet-deskundige lezers. In de inspraakronde is zelfs hulp aangeboden bij het opstellen van de teksten. (Hiervan is overigens geen gebruik gemaakt.)

En toch, en toch kwam er kritiek. Geen algemene modieuze kritiek van buitenstaanders over een moeilijk woord hier en een lange zin daar, maar kritiek van lezers uit de doelgroep die geacht worden deskundig te zijn: gemeenteraadsleden en besturen van belangenorganisaties. De belangrijkste opmerking was: de notaserie is te dik en onoverzichtelijk; er is geen doorkomen aan.

Wellicht had deze notaserie beter kunnen functioneren, wanneer de samenstellers ervan zich tijdens de voorstudie hadden gerealiseerd hoe lezers de nota's hanteren. In deze nota's gaat het om gewenste ontwikkelingen van de openluchtrecreatie in Midden-Brabant. Het is redelijk om te veronderstellen, dat de verschillende gemeenteraden en de belangenorganisaties (Ruitersportvereniging, de Efteling, de Waterleidingmaatschappij enz.) zich zullen concentreren op die aspecten die voor hen van belang zijn, en daarbij vooral zullen nagaan of het eigen belang geschaad wordt door voorgestelde wijzigingen. Op grond van deze vooronderstelling zou het Ontwerp Basisplan er heel anders hebben kunnen uitzien. Na een regionale inventarisatie van recreatieve voorzieningen en een opsomming van uitgangspunten voor het afwegen van

belangen (natuurbeheer, toelaatbaarheid van recreatie, enz.) zouden dan per gemeente en per belangenorganisatie de voorgestelde wijzigingen moeten worden genoteerd. Uiteraard moet er dan een goede leeswijzer komen, opdat een ieder zich ook kan oriënteren op andermans belang. Ook zijn dan verwijzingen naar een voorstudie noodzakelijk.

Pas op deze manier is een efficiënte inspraakronde mogelijk (het hoofddoel van het Ontwerp Basisplan). In deze opzet heeft een aparte samenvatting ook weinig zin, vooral als in de samenvatting uitdrukkelijk staat vermeld: 'Zij die willen reageren op het ontwerp-basisplan zullen er niet aan ontkomen het hoofd rapport met bijbehorend kaartmateriaal, en zo nodig ook het achtergrondrapport te bestuderen.' In zo'n geval is een samenvattend overzicht aan het eind van het Ontwerp Basisplan veel efficiënter.

Het zou de moeite waard zijn om bij volgende notaseries al zeer vroegtijdig een communicatieconsulent in te schakelen, die op basis van wensen van auteurs en toekomstige lezers een advies geeft over de opzet van de serie. Deze communicatieconsulent zou ook tijdens het schrijven de vinger aan de pols moeten houden, opdat tekststructuur en taalgebruik zo goed mogelijk worden afgestemd op de lezers.

2.3. De relatie tussen auteur en lezer

Als derde voorbeeld neem ik de formulieren zoals die gehanteerd worden door de Gemeentelijke Sociale Dienst in Tilburg. De belangstelling voor Sociale Diensten neemt toe naarmate de werkloosheid stijgt. Het ministerie van CRM is bezig met een voorlichtingsfilm voor ambtenaren bij sociale diensten onder de titel 'Klare taal', met als doel adviezen te verstrekken voor gespreksvoering met cliënten. Gezien het medium van dit artikel – geschreven taal – beperk ik mij tot formulieren. Bij nader onderzoek bleek trouwens dat sociale diensten bijna uitsluitend corresponderen met behulp van formulieren. Zeer effectief uiteraard, maar ... wat voor effect heeft dit op de ontvangers? Moet men dan verbaasd zijn dat veel cliënten zich als een nummer behandeld voelen?

Mijn eerste indruk is dat veel formulieren zo zijn opgesteld dat de relatie tussen auteur en lezer al zodanig is bepaald dat een bevredigend gesprek tussen ambtenaar en cliënt eerder uitzondering dan regel wordt. Ik ga nu niet in op de techniek van het ontwerpen van formulieren (daarover bestaat al een aardig boek: zie Oltheten en Steenwijk 1977). Wat hier van belang is, heeft te maken met de toonzetting van het formulier. Ik neem als willekeurig voorbeeld het formulier dat een cliënt moet gebruiken om een gesprek aan te vragen.

Tilburg, 198....

Hierbij verzoek ik u mij, binnen enkele dagen op te roepen, teneinde op het kantoor van de Gemeentelijke Sociale Dienst een aanvraag te kunnen bespreken voor:

(Hokje aankruisen wat van toepassing is)

- een uitkering in verband met werkloosheid
- bijstand voor kosten levensonderhoud
- bijstand in verband met:

Naam en voorletters: *man/vrouw

Geboortedatum:

Adres:

Postcode:

Indien gehuwd, naam en voorletters

van uw man of vrouw

Geboortedatum

Telefoon nr. Handtekening:

*doorhalen wat niet van toepassing is.

GSD 0043

Indien aanvrager niet in staat is een bezoek aan de Gemeentelijke Sociale Dienst te brengen, dan dient dit hieronder vermeld te worden met opgaaf van redenen. Zijn deze redenen acceptabel dan zal een huisbezoek volgen.

GSD 0043

Uit dit formulier blijkt dat de cliënt geacht wordt iets te verzoeken en wel op een persoonlijke manier: 'Hierbij verzoek ik u.' Maar op hetzelfde formulier wordt hij als onpersoonlijke aanvrager toegesproken in bevelvorm. Er had ook kunnen staan:

'Indien (of wanneer) u als aanvrager niet in staat bent (...), wilt u dit dan hieronder vermelden met ... Zo mogelijk zal dan een huisbezoek volgen.'

Het is opvallend dat formulieren van de Sociale Dienst aan andere ambtelijke instanties wel deze vriendelijke toonzetting hebben. Bijvoorbeeld:

'Hierbij verzoek ik u vriendelijk mij te willen berichten op wiens naam is geregistreerd het autokenteken.... Voor uw bereidwilligheid en de te nemen moeite dank ik u bij voorbaat.'

Het zou de moeite waard zijn om te onderzoeken of gesprekken tussen ambtenaren en cliënten prettiger en effectiever verlopen wanneer op de formulieren, die het eerste contact bepalen, de onvriendelijke bevel-vorm is gewijzigd in een vriendelijke verzoek-vorm.

Met deze drie voorbeelden hoop ik duidelijk gemaakt te hebben dat:

1. ambtelijke pogingen om teksten begrijpelijk te maken vaak mislukken, omdat men zich alleen concentreert op woordgebruik;
2. een bijdrage vanuit de tekstwetenschap het best effect kan sorteren wanneer een communicatieconsulent zeer vroegtijdig wordt betrokken bij het schrijfproces;
3. bij studies naar aanvaardbare communicatie meer aandacht moet worden besteed aan de relatie tussen auteur(s) en lezer(s).

Hiermee is naar ik hoop ook aangetoond, dat het noodzakelijk is een opleiding te creëren waarin op basis van taalkundige en tekstwetenschappelijke scholing aandacht wordt besteed aan problemen die te maken hebben met de manier waarop een tekst, of een reeks taaluitingen, functioneert tussen auteur(s) en lezer(s). Uiteraard gaat het dan niet alleen om de communicatie overheid-burger, maar ook om bijvoorbeeld de functie van triviaal-literatuur, arts-patiënt gesprekken of communicatie in de klas. Het werkverband tekstwetenschap aan de nieuwe Letterenfaculteit van de Katholieke Hogeschool in Tilburg wil hieraan graag een bijdrage leveren.

Literatuur

- Advies over het grammatica-onderwijs in de lagere school (een rapport van de adviescommissie voor de leerplanontwikkeling moedertaal) Enschede, 1981.
- Algemeen-Nederlands Archief; studies en documenten van het Algemeen-Nederlands Congres (1) nr. 1b en nr. 7.
- T.A. van Dijk, *Tekstwetenschap, een interdisciplinaire inleiding*, Utrecht/Antwerpen, Het Spectrum (aula 633) 1978.
- Er wordt steeds meer fout gesproken*, verkennende nota over het moedertaalonderwijs, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij 1981.
- Handelingen Eerste Kamer der Staten Generaal, 23 juni 1981.
- J.M. van der Horst, 'De Nederlandse Taalunie nog niet wat zij wezen moet', in: *Onze Taal* (46) blz. 70-72, 1977.
- Interimrapport van de evaluatiecommissie Wet openbaarheid van bestuur*, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij 1981.
- J.M. Kan, 'De Wet openbaarheid van bestuur doet het niet', in: *Folia Civitatis* (Universiteitsblad van de UvA), 14 november 1981.
- B. Kandel, 'De Wet openbaarheid van bestuur in Nederland', in: *Ons Erfdeel* (24) blz. 540-550, 1981.
- Lijst van Landennamen*, samengesteld door de Commissie voor de Spelling van Buitenlandse Aardrijkskundige Namen, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij 1980.
- Th.H. Oltheten en K. Steenwijk, *Het ontwerpen van formulieren*, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij 1977 (vijfde druk).
- Over onderwijs in taalbeschouwing; een handreiking voor onderwijsgeevenden in de basisschool* (een rapport van de adviescommissie voor de leerplanontwikkeling moedertaal) Enschede, 1981.
- Openbaarheid, Openheid*; rapport van de commissie heroriëntatie overheidsvoorlichting, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij 1970.

- Ontwerp voor een Nederlandse Taalunie*, Rapport van de werkgroep ad hoc inzake de oprichting van een Belgisch-Nederlands orgaan van samenwerking en advies op het gebied van de Nederlandse taal en letterkunde, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij 1976.
- Onze Taal-unie en wat Nu Nog*, Voordrachten gehouden tijdens het elfde congres van het Genootschap Onze Taal, in: *Onze Taal* (47), blz. 9-23, 1978.
- Regelen betreffende de openheid en openbaarheid van bestuur* (Wet openbaarheid van bestuur), Kamerstuk nr. 13.418, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij 1975.
- J. Renkema, *De taal van Den Haag*, een kwantitatief-stilistisch onderzoek naar aanleiding van oordelen over taalgebruik, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij 1981a.
- J. Renkema, *'Onze samenleving over taal'*, in: *Onze Taal* (50) blz. 113-116, 1981b.
- J. Renkema, *Schrijfwijzer*, handboek voor duidelijk taalgebruik, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij 1982 (vijfde druk).
- F. Schulz van Thun, *Hoe bedoelt u?* Een psychologische analyse van menselijke communicatie, Groningen, Wolters Noordhoff 1982.
- De Spelling van de Nederlandse Taal*, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij 1975 (tweede druk).
- M. Steehouder, C. Jansen, *Voorlichting individuele huursubsidie*, in: M. Steehouder, C. Jansen (red.) *Taalbeheersing 1981*. Lezingen op het VIOT-taalbeheersingscongres op 8, 9 en 10 september aan de Technische Hogeschool Twente, Enschede 1981.
- Tractatenblad van het Koninkrijk der Nederlanden*, nr. 147, 1980.
- Werkgroep Begrijpelijkheidsonderzoek van de Stichting Onderzoek Massacommunicatie: *'Leesbaarheidsformules'*, Tijdschrift voor Massacommunicatie (10) blz. 115-123, 1982.
- Woordentijst van de Nederlandse Taal*, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij 1954.